

᠑ᠶᠠᠮᠡᠮᠡ

البيبي^ء

البيبي

ӘЛІПБИ

Älɪɓbi

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
АНЫҚТАМАЛЫҚ

ARDA+7

Алматы
2020

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитетінің тапсырмасы бойынша
«Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың
2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»
аясында шығарылды*

Құрастырушылар алқасы: Е. Тілешов, Л. Есбосынова, Н. Аитова,
С. Омарова, Б. Ысқақ, Г. Мамырбек, А. Қожахмет (жауапты редактор)

Ә55 ӘЛПБИ. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Арда+7», 2020. – 368 бет.

ISBN 978-601-7355-75-3

Энциклопедиялық анықтамалықта әліпби, емле және дүниежүзіндегі жазу түрлері мен тілдің дыбыстық жүйесіне қатысты терминдер қамтылған. Жазудың тарихы, даму үрдісі және қазіргі күйі туралы мол мәліметтер топтастырылған. Сонымен бірге тіл білімі ғылымының осы салалары бойынша еңбек жазған ғалымдар туралы да деректер берілген.

Кітап ғалымдарға, әдіскерлерге, тіл саласының мамандарына, оқытушыларға, студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, жалпы осы тақырыпқа қызығушылық танытқан барша қауымға арналады.

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2-8

© «Шайсұлтан Шаяхметов атындағы
«Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-
практикалық орталығы» КеАҚ, 2020
© «Арда + 7», 2020

жазған. Бастапқа кезде Б.ж. бустрофедон, яғни бірінші жолы солдан оңға, екінші жолы оңнан солға қарай жазылатын. Ал 1960 жылдан бастап Б.ж. оңнан солға қарай жазу мақұлданған. Бүгінде Б.ж. қолданыста жоқ, оның орнына халықаралық фонетикалық әліпбиі жүреді.

Ээ	Пп	тз	ф	мбе	еее	gah	дд	кп	ж
ehnij	kah	say	fah	mbe	yeeay	gah	dii	kpah	jauh
n	k	s	f	mb	ɟ, ɟ̥	g	d	kp	j
whah	wah	zau	gbu	udau	chay	uwuu	tau	bah	vu
hw/xw	w	z	gb	ʎ	c	hw	t	b	v
yaayin	pah	uwada	ah	auh	oh	uuh	aay	eh	iih
h	p	rʎ	a	ɟ	o	u	e	ɛ	i

«Бастауыш мектептегі қазақ тілінің әдісі» – 1935 жылы Қазақстан Халық ағарту комиссариатының бастауыш орта мектеп басқармасы оқу әдіс секторының бекітуімен жарық көрген еңбек. Ана тілінің бағдарламасы бес салаға жіктелгендіктен, әдісі де бес саладан құралған: грамматика, емле, жазу әдісін Т.Шонанұлы, сауат аштыру, тіл дамыту әдісін Ғ.Бегәліұлы, оқу әдісін С.Жиенбайұлы жазған. Жалпы редакциясын профессор Қ.Жұбанов басқарған. Кітап 1934 жылдың 27 қыркүйегінде баспаға беріліп, 7000 тиражбен жарық көрген. 122 беттен тұратын кітап бастауыш мектеп оқытушылары мен педтехникумдерге арналған.

Башқұрт жазуы – түркі тілдері қыпшақ тобының қыпшақ-бұлғар тармағына жататын башқұрт тілінің жазуы. Б.ж. қазіргі уақытта кирилге негізделген әліпби қолданылады. Башқұрт жазуының тарихында 4 кезең бар: XIX-XX ғасырдың басы – араб және кирил әліпбиі негізіндегі жазу қалыптастырудың алғашқы тәжірибелері; 1923-1930 жылдары – араб әліпбиі негізіндегі жазу; 1930-1940 жылдары – латын негізіндегі жазу; 1940 жылдан бастап – кирил негізіндегі жазу. XIX ғасырдың ортасына дейін башқұрттардың жазба тілі ескі түркі жазба әдеби тілі (түркі) және оның жергілікті нұсқасы – Орал-Еділ бойы түркілері жазуы болды. XIX ғасырдың ортасында тілдің фонетикалық ерекшеліктерін бере алатын башқұрт ұлттық жазуын құрудың алғашқы әрекеттері жасалды. Сонымен 1869 жылы Мирсалих Бекчурин «Бұхар, башқұрт, қырғыз және Түркістан тұрғындарының диалектілерімен араб, парсы және татар тілдерін үйренудің алғашқы нұсқаулығы» кітабында алғашқы башқұрт грамматикасын шығарды. 1860 жылдары миссионер-ағартушы Н.И.Ильминский өзінің «Түрік-татар тілі курсына кіріспе оқылым» атты еңбегінде башқұрт тілін жазу үшін кирил әліпбиін қолдануды ұсынды. Осы еңбектің негізінде XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басында бірқатар башқұрт әліпбелері жарық көрді. 1921 жылғы пілдеде кеңестердің 2-ші Бүкілбашқұрттық сиезі Башқұрт АССР-нің мемлекеттік тілі ретінде башқұрт тіліне арналған жазу жасау жөнінде